
ДІАЛЕКТНІ ОДИНИЦІ В
ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ
DIALECTUAL UNITS IN ARTISTIC TEXT

DOI: 10.15330/ukrst.20.129-142
УДК 81'286(477.85/.87): 82...а/я і /7.08

ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА
В РОМАНІ М. ДОЧИНЦЯ «ГОРЯНИН»

Валентина ГРЕЦУК

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»,
директор Інституту українознавства при ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника» (Україна, Івано-Франківськ).*

E-mail: zavershok@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5702-6824

Researcher ID: AAE-8090-2019

У статті проаналізовано діалектну лексику, використану в романі М. Дочинця «Горяннин». Виявлені діалектні слова розкласифіковано за тематичними групами, визначено лексичні значення діалектизмів, окреслено репрезентативні групи діалектної лексики. Серед лексичних діалектизмів роману виділяється численна група назв осіб за різними ознаками, зокрема за спорідненістю і свояцтвом, за родом їх діяльності, за майновим і соціальним статусом, за віковими, національними, релігійними, географічними, надзвичайно ситуативними, інтимними ознаками. У цій же групі охарактеризовано діалектні вокативно-оцінні найменування осіб та регіональні загальні назви дітей. Помітний пласт діалектної лексики роману становлять слова на позначення побутових реалій. Із побутової діалектної лексики виявлено й охарактеризовано назви одягу, назви їжі, назви речей хатнього й господарського призначення, назви на позначення будівель, споруд, огорож чи їх частин або компонентів. У мові роману засвідчено й діалектні найменування тварин, птахів, плазунів, риб, рослин, квітів, грибів. Місцем зображуваних у романі подій зумовлено використання загальних назв географічних об'єктів, зокрема рельєфу і водних об'єктів. Низка діалектних слів репрезентує лісорозробну й лісосплавну, міфологічну, локативну та абстрактну лексику. Поодинокими діалектизмами заманіфестовані інші семантичні групи лексики, такі, як темпоральна, медична, обрядова, соматична, музична, транспортна лексика. Крім іменників, яких виявлено найбільше, в мові роману поширені також діалектні дієслова, прикметники, прислівники, окремі числівники та частки. Характерною особливістю використання діалектних одиниць у мові роману «Горяннин» є те, що його автор уживає лише діалектні слова і зовсім не послуговується іншорівневими діалектними одиницями – фонетичними й граматичними. Лексичні діалектизми виконують важливі функції художньої переконливості та етнографічної достовірності, а також сприяють пізнанню матеріальної та духовної культури горян і стають чинником творення мовної експ-

ресії. Детальний аналіз діалектної лексики роману «Горянин» показує, що вона почерпнута зі східномарамороських говірок закарпатського говору.

Ключові слова: діалектна лексика, лексичні діалектизми, художня мова, М. Дочинець, роман «Горянин», закарпатський говір, марамороські говірки.

Постановка проблеми. Анотація до роману М. Дочинця «Горянин» містить такі слова: «А ще між рядками цього роману буяє джерельний нурт стихії Карпатського Світу». Думаю, стихія тут означає не лише явище природи, що виступає як могутня, трудно переборна і часто руйнівна сила, а й лад, устрій, спосіб життя, світ. І цей світ горян, що спрадавна живуть у Карпатах, фіксує і репрезентує читачеві роману його мова, передовсім його лексика, помітний пласт якої становлять діалектні слова.

Питання використання діалектної лексики з ареалу Карпат в мові української художньої літератури неодноразово висвітлювалися у науковій літературі [2; 3; 4; 5; 6], але мова роману М. Дочинця під таким кутом зору ще не досліджувалась. У цій статті ставимо за мету виявити діалектну лексику роману «Горянин» М. Дочинця, визначити семантику кожного діалектизму, окреслити найбільш репрезентативні групи цієї лексики, відзначити її функції.

Виклад основного матеріалу. З-поміж діалектної лексики, використаної в романі «Горянин», виділяється група назв осіб за різними ознаками. Це передовсім назви осіб за спорідненістю і свояцтвом, зокрема *нянько*, *няньо* ‘батько’, *стрий* ‘брат дядька’, *вуйко* ‘брат матері’, *нанашка* ‘незнайома старша жінка’: Мої мамка й *нянько* давно мертві вже, але душі їх дивляться з неба і допомагають мені, коли тяжко (с. 53¹); А *няня*, мамко, ви теж любите? (с. 52); Вперся коліними в скриню, її на свайбу подарував їм *стрий* Матій (с. 183); *Вуйко* Тимко, хворий на ноги, простужені ще замолоду на нічних випасах, любив сидіти на ньому [на порозі] (с. 55); Я була в Лозянському в примовниці. «Чоловік мене зрадив, *нанашко*». – Не тебе першу, не тебе останню» (с. 197).

Мова роману «Горянин» засвідчує назви осіб за родом їх діяльності – *ватаг* ‘старший пастух на полонині’, *гудак* ‘музикант’, *гонвед* ‘угорський вояк, солдат’: *Ватаг* ворожив над чорним казаном і сам був чорний від сонця, що ходило тут біля ніг (с. 21); Були ті *гудаки* з Торуня. Грали й співали на присьбі, закосиченій обарвленою шумолою з кукурудзяних качанів (с. 38); Мадярські *гонведи* оберемками розносили цидули: «Панове, вибачайте за тимчасові незручності. Дотримуйтеся порядку і зберігайте спокій» (с. 216).

Із назв осіб за майновим і соціальним станом у мові роману зафіксовано *газда* ‘господар’, *газдиня* ‘господиня’: *Газди* чекали на його роботу роками. Знаючи наперед химерну умову майстра: господа закладати там, де покаже він (с. 136); Його мати, спостерігши меткість і розважливість невістки, поволі поступилася їй становищем першої *газдині* (с. 38).

¹ Цифра в дужках вказує на номер сторінки в романі “Горянин” за виданням : Мирослав Дочинець. Горянин. Води Господніх русел. Мукачєво : Карпатська вежа, 2013. 312 с.

Вжито окремі назви осіб за іншими різними ознаками – віковими (*легінь*, *легінчик* ‘парубок, дорослий хлопець’, *перевесниця* ‘ровесниця’), фізіологічними (*німурак* ‘німа людина’), національними і релігійними (*волох* ‘румун’, *музультман* ‘виснажена, худюща людина’), географічними (*хащовик* ‘мешканець лісу’, *прийшляк* ‘нетутешня людина’), надзвичайно ситуативними (*погорілець* ‘людина, в якій згоріла хата’), інтимними (любас ‘коханець’): А тоді, як запізналася над Тисою, вів її дід додому в гори. Посаг нареченої не рвав плечей. *Легінь* ніс закурений старий (ачей ще від монголів) казан, а вона, боса, – ясношкірі чоботята, перекинуті через плече (с. 71); Давно вас хочу розпитати про Василю. Ми з нею *перевесниці* (с. 89); Діти, навіть брати, справляли з мене смішки, дразнили «*німураком*». Я їх бочився (с. 203); Вони жили з цього боку, а Калинин присілок ліпився в Заріччі до сусідньої Кичери. Називали їх «*волохами*» (по-давньому – вівчарі), бо завіяні з румунських кресів (с. 37); До воза його тягли аж троє “*музультманів*”. Так називали в Аушвіці старожилів, висхлих на тріску, з жовтою, як старий віск, шкірою (с. 223); В роботі з деревом він був товчений, як і кожен *хащовик* (с. 45); Зіниці його проти вогню блискали бритвами, відкрито кололи *прийшляка* (с. 26); Ні, старий їх не боявся. *Погорілець* блискавки не боїться (с. 119); Добрий з тебе *любас*, та чи надовго: на ніч, на день, на тиждень? (с. 70).

Із назв осіб виділяються також вокативно-оцінні на зразок *цімбор* ‘товариш, побратим’, *неборик*, *неборанько* ‘людина, вчинки якої викликають співчуття’, *повійниця* ‘дівчина, жінка легкої поведінки’: «Та ти ще й риболов, *цімборе!*» – вигукнув старий (с. 173); «Пам’ятай, *неборику*, що ми з погідного й гідного племені», – повіряв дід (с. 275); «Не треба було тоді, *неборанько*, кидати в Ріку той кривавий ніж», – промовив він тепер до неї (с. 39).

Засвідчено діалектні загальні назви осіб, зокрема для дітей – *дітня*, для дівчинки – *дівойка*: Та ряднина була для *дітні* (с. 281); На крик хтось приспів і вздрів у клоччі дитинча, що ручкою перебирало нитки. Змили писклю – *дівойка!* (с. 276).

Помітний пласт діалектної лексики в романі «Горянин» становлять слова на позначення побутових реалій. Із таких назв засвідчено назви одягу, головних уборів, взуття – *вуйош* ‘верхній чоловічий одяг із сукна’, *сардак* ‘верхній короткий рукавний чоловічий або жіночий одяг з домо-тканого сукна, оздоблений вовняними нитками’, *гаті* ‘штани’, *ногавиці* ‘штани’, *уберя* ‘одяг’, *черес* ‘широкий шкіряний пояс з кишеньками і пряжками, переважно оздоблений’, *гачник* ‘пасок’, *перемітка* ‘завій з білого полотна для заміжніх жінок, на кінцях вишитий’, *крисаня* ‘чоловічий фетровий капелюх з прикрасами’, *чуні* ‘різновид взуття’, *румунки* ‘чоботи зі сап’яну’, *полуботки* ‘напівчобітки’, *обувка* ‘взуття’, *взуванка* ‘взуття’, *капчурі* ‘шкарпетки вовняні, в’язані різнокольоровими нитками’, *згарда* ‘прикраса шії з намистин, монет і металевих хрестиків’, *пацьорки* ‘намисто’: Роззувся, скинув шапку і *вуйош* і бігом угору туди, де в кам’яних гніздах залякли навісні серби (с. 155); Коли сідали на перепочинок, бігав за водою, збивав куряву зі святочних *сардаків* (с. 215); Батько його пропив у Мошка і корову, і царину, і *гаті* на собі (с. 214); Старий ледве встиг

вихопитися мотузкою на узвишся, як лавина каламуті шибнула за ним, закрутилася в заводі, біла хвилями у свіжі краї, як чорт *ногавицями* (с. 289); В суботу він прав *уберю* (с. 174); А його дідове вдягали твердо зваліні вуйоші і чоботи з волової шкури, любили широкі цифровані *череси*, в які ховали гроші, папери і дрібний інструмент (с. 37); Літні чоловіки в червоно-коричневих або темно-синіх полотняних штанах, підперезаних хто *гачником*, а хто широким поясом, у який можна застромити і ніж, і люльку-піпу, і кисет з тютюном, і гроші, і свячену травичку для оберегу (с.72); На платах, *перемітках*, фартухах рясно цвіли віхті косиць і співали птиці (с. 282); Його комірчина, постеля, *крисаня* і навіть старий пес, що любив дрімати поряд, пропахли сивухою (с. 241); Але придверник того чекав: з усієї сили затопив носком *чуні* Йонкові в груди і беззубо ощерився (с. 229); Диковинні то були чоботи! Чим більше баба старіла і марніла на лиці, сап'янові *«румунки»* не те що зношувалися, але й, здавалося, відновлювалися, коли їх перед празником витягали зі скрині (с. 69); Зате добре було ногам, бо *полуботки* розмокли в баюрах і, здавалося, не так муляли (с. 205); Звідти вже йшли босі – що збивати пусто *обувку* (с. 76); Розповідала, що ту *взуванку* справив заїжджий румун (с. 71); Взуті юні відданиці у шнуровані чобітки і м'які кожанки поверх білих *капчурів* із червоними смугами (с. 73); Під одягом лежала Тимкова *згарда*. На ній залізний натільний хрест із сонцем всередині (с. 265); Важкі намиста, низанки бісеру і скляні *пацьорки* громадаються на грудях (с. 73).

Значну кількість діалектної побутової лексики становлять назви їжі, передовсім назви хліба, різних його видів або замінників. Серед них *коврій* 'велика весільна паляниця-колесо з діркою', *корачун* 'різдвяний обрядовий хліб', *юрівник* 'пшеничний хліб у формі калача', *підпалок* 'перепічка', *паланиця* 'невеличкий хлібець, спечений із залишків тіста для хліба', *богач* 'корж із кукурудзяної муки, спечений безпосередньо на плиті', *локша* 'виріб із прісного житнього тіста у вигляді тонких висушених смужок', *попелюх* 'спечений у загорнутому жару в не домашніх умовах хліб, змішаний на сироватці', *ощипок* 'виріб із прісного вівсяного тіста', *налисник* 'спечений у загорнутому жару хліб з тіста, завернутого в капустяний лист', *балабушка* 'перепічка': Та паном хлібного роду був, мабуть, *коврій*. Величезна паляниця-колесо з діркою. Пекли його на весіллі. І мав він бути такий завеликий, аби кожному гостеві дістався шматочок (с. 51); Святочні роди хліба. Отож Великодня паска чи Різдвяний *корачун* (с. 51); Або *юрівник*. Його пекли з того ж пшеничного борошна, але спілітали в кругле перевесло. Після освячення вішали під образами, щоб дочекатися ярювання. І коли щасливо обсялися до Юрія, клали *юрівник* на подячний стіл (с. 51); Це не хлібина, це *підпалок*. Але той же хліб. Лише печеться він одним духом, для скорої потрави (с.49); Бувало, що око не розрахувало мірки і тоді залишався ще кавалець тіста на *паланицю* (так тут кажуть) (с. 50); Розплескані коржі *богача* випікали з кукурудзяної муки прямо на плиті (с. 50); Прісну *локишу* ліпили з житньої муки, тісто для неї розкачували качалкою (с. 50); Того вечора він спік собі *попелюх* і мав той смак достоту материнського хліба (с. 53); Таким робом пеклися й *ощипки*, лише з вівсяної муки (с. 50); Так же, як і *попелюх*, випікалися і *налисники*, лише

тісто загорталося в капустияний лист (с. 51); Добре, хто зміг змастити *балабушку* гусячим пером, умоченим у збите з цукром яйце (с. 51).

Мова роману «Горянин» засвідчує низку інших діалектних назв їжі, зокрема *банош* 'густа страва з кукурудзяного борошна, зварена на сметані', *бринза* 'спеціально приготовлений для зберігання посолений сир', *мамалига*, *токан-мамалига* 'густа страва з кукурудзяної муки, варена на воді', *квасівка* 'суп із білих грибів та лисичок, зварений на розсолі з квашеної капусти і заправлений товченим часником, меленим перцем та зеленню', *леквар* 'повидло', *цукрик* 'цукерка', *когутик* 'карамелька на паличці', *цуляга* 'хліб із ковбасою', *будз* 'овечий сир із свіжого молока у формі кулі', *паленка* 'горілка', *миндра* 'румунський алкогольний напій': Заходила неділя – ладився празниковий вівчарський *банош* (с. 22); Коли банош дійшов, перевернув казан на дошку, ниткою накраяв кусні, розніс по мисках, насипаючи поряд зеленувате кришиво *бринзи* (с. 22); На весільному столі стояла міцна румунська *миндра*, привезена контрабандою з Сату-Маре, печена в червоній паприці курятина, круги *мамалиги* з яйцем і кропом... (с. 38); Старий варив крутий *токан-мамалигу* з молоком, яким вони снідали з Псом (с. 173); І став до роботи, тішачи себе думкою, що увечері зварить собі бабину *квасівку* (с. 92); В ньому варилися курчата на гостину, сливи на чорний, як смола, *леквар*... (с. 78); Берить *цукрики*, – відмахувався той. – Зараз вам чаю зігрію (с. 274); Баба, витеребивши з подолу мідний гріш, купувала солодкого *когутика* – скалку перепаленого цукру на вербовій трісочці (с. 76); за чотири «дими» чи одну «цулягу» (хліб із ковбасою) знаходилися ласі на жіноче тіло (с. 227); Камінь є камінь, то не *будз* сиру перенести (с. 166); Ковтнув *паленки*, та вона ще гірше розпекла нутроші (с. 160).

У межах побутової діалектної лексики виділяється низка слів на позначення речей хатнього, господарського призначення. Це *обрус* 'рушник, який використовується для оздоблення житла, в обрядодійствах', *втиральник* 'рушник', *бесаги* 'дві торби, з'єднані одним полотнищем, що їх носять перекинутими через плече', *тайстрина* 'полотняна або вовняна торба, яку носять через плече, переважно для харчів', *чепелик* 'малий складний ніжик', *карнавка* 'коробка', *скляниця* 'склянка', *шкалик*, *шкляррик* 'чарка', *гладун* 'глек, глечик', *лежниця* 'ліжко', *креденс* 'кухонний буфет': *Обруси* були для образів і для рам із світлинами, для княгинь-наречених, для непорочного крижма в колиску, для проводів небіжчиків, для сватів – плечові. Навіть найпростіші *втиральники* і стирки з грубого «товстина» тітка прикрашала веселими когутиками чи кониками (с. 281); Вийшла на поріг Калина з неведючим поглядом і твердим лицем. Винесла *бесаги*, перекинула через коня (с. 194); Вдома старий переодягся, борзо ув'язав *тайстрину* сухих грибів – може коваль візьме їх за роботу, чи хоч у заставу? (с. 123); Тоді намацав у кишені ніж – *чепелик*, що залишився йому від діда Микули. Ним він різав хліб і солонину, підстругував окоренки лопат. А навесні щепив деревця (с. 292); Йонко запримітив як старий рабин крадькома запхав в дупло залізну *карнавку*. Вночі він витяг її зі сховку. Там були монети, персні й ланцюжки (с. 216); Бо носив завжди одні штани й сорочку, доки ті вже не годилися до латання і штопання.

Баба їх дерла на *бинди* в'язати помідори (с. 90); Файно тепер у них при столі: наїдки, *скляниці*, свічка кліпає, а над тим – гурма золотистих шовкових косиць (с. 116); *Шкалик* був вирізаний із бурштину, який викидає на берег Балтійське море (с. 240); Губи тремтіли, а язик задубів у роті. Нахилився і поклав *шклярник* на полеглий хрест (с. 213); На перевернутих ночвах – скиба кукурудзяного хліба і *гладун* молока (с. 299); Постіль – так кажуть в горах, а дідо називав її по-своєму – «*лежниця*». Очевидно, від давнього слова «ложе» (с. 198); Весь час, щоб видоїти хлопа, загадувала якісь диковинки. А він, засліплений любов'ю, радо те виконував. То ялівцеву скриньку з потайним денцем, то крісельце, що годинами само гойдалося, то *креденс* для начиння з ребристим склом гірського кришталю... (с. 141).

Діалектні назви на позначення будівель, споруд, огорож чи їх частин або компонентів репрезентують діалектизми *гражда* 'житловий комплекс із будинку і господарських приміщень, обгороджений високим парканом', *хижа* 'хата', *оборіг* 'повітка на чотирьох стовпах для сіна, збіжжя, соломи', *займанка* 'житло лісорубів', *колиба* 'житло пастухів', *кошара* 'тимчасово загороджене місце для овець', *шпиталь* 'лікарня', *генделик* 'невеличкий магазинчик, торгова ятка', *шопа* 'приміщення для зберігання господарського реманенту, повітка', *стая* 'житло на полонині, де живуть пастухи влітку і переробляють молочні продукти', *літнівка* 'тимчасове житло на літо для лісорубів', *під* 'горище', *драниці*, *шинглі* 'колота дошка для покриття даху', *ворина* 'жердина для огорожі': Бувало, десь у дальніх прислопах Матій віднаходив столітню *гражду*, аж сиву від віку (с. 140); Тепер *хижа* дивилася на нього сивими бильмами, як колись його кінь (с. 11); Старий видер із *оборогу* пласт сіна і постелив на столярному верстаку під шопою (с. 11); Бувало, вони у своїх переходах натрапляли на покинуті *займанки* чи вівчарські *колиби* – сирітливі і вичахлі без людського духу (с.14); Стоголосю тривогою бляєли в *кошарі* вівці (с. 22); Сам би він не пішов до *шпиталю*, та хто його питав непритомного (с. 14); Може, добув її [сокирку] десь у дворі *генделика*, а може сам, знатний в окрузі пробойця, десь притаїв (с. 33); Старий побіг до *шопи* і відрізав одну низанку риби (с. 211); Але верховинці зчаста днюють і ночують у горах, у вівчарських *стаях*, на просіках (с. 51); Ліс валили до опівночі, поки самі не звалювалися на дощаний настил *літнівки* (с. 187); Принишкли миші на *поді*... (с. 43); Нарізаних полін на *драниці* має вистачити (с. 191); І дощ залізними цвяхами сік *шинглі* на дахівці (с. 8); Але того палива йому здавалося мало, і розібрав усі *ворини* з плоту (с. 303).

У мові роману «Горянин» заманіфестовано діалектні назви тварин, птахів, плазунів і риб, зокрема *маржина* 'худоба', *вуйко* 'ведмідь', *стрижка*, *ярка* 'вівця', *когут* 'півень', *бузьок* 'лелека', *потятко* 'пташка', *гадина* 'змія', *пструг* 'форель': І далі пасли *маржину*, вирубували і випалювали хащі, відвойовуючи собі скупі царинки (с. 167); Так звіролови називають широку дубову борону з гострими залізними кілками. Її приховують на ведмежій тропі, а самі чекають у засідці, коли *вуйко* Мигаль настромиється на цвяхи й почне від болю танцювати... (с. 260); Ті, з того боку [ріки], на вівцю казали «*стрижка*», а вони – «*ярка*» (с. 37); // у *пісн. Когут* піє, *когут* піє, *куриця* кокоче / Стара баба блюда мие, молода не

хоче (с. 30); // у порівн. Якось ламано, як оглушений *бузьок*, придибав старий до східців і припер двері ключкою (с. 9); Головне – аби винадити його [солов'я] з кущів, а тоді дві-три сороки насаджають на маленьке *потятко*, скубуть його на льоту й тиснуть до води (с. 208); Ні, *гадина* ще цього літа не переповзла через справдешне грибовище (с. 79); А чуєш, як залопотіла згряя *пстругів* коло Зрячого Каменя? (с. 64).

Із діалектних назв рослин, квітів, грибів трапляються *лерха* 'модрина', *топтун* 'дика гречка', *васілик* 'васильок', *шовкова косиця* 'едельвейс', *грань гір* 'ісландський мох', *команичка* 'конюшина', *козодрис* 'анемона гайова', *хряц* 'грудзь': Залишалось необробленим четверте дерево – модрина. *Лерха* – так її називають тут (с. 45); За п'ять ступнів від порогу цвів білий зірчастий *топтун* (с. 131); Приніс у вогкій шматині віхтик пахучого *васілика*, щоб посадити на його могилці (с. 145); Файно тепер у них при столі: найдки, скляниці, свічка кліпає, а над тим – гурма золотистих *шовкових косиць* (с. 116); Двічі на день, щоб зігріти нутро, старий запарював ісландський мох. За берегометами, під самою полониною, це зілля слалося між камінням сивими кудлами. Тут його називали «*грань гір*»... (с. 271); Були рукави на ружі і маки, були з веселковими птицями, з «трой зернятами», з «хрещатою *команичкою*», з «винними галузками», зі «стебличатими стовпцями» (с. 282); От-от проб'ється з-під неї ряст, зацвіте покрівцем *козодрис* із ніжно-білими похилими голівками (с. 287); Так засипав собі на зиму і *хряців*, яких називають ще грудзями. Клав ніжками догори, пересипав листям і пахучими травами (с. 85).

Місце подій, зображених у романі «Горянин», зумовило низку діалектних слів на позначення географічних об'єктів. Із апелювативних назв на позначення рельєфу мова твору фіксує *полонина* 'високогірне пасовище', *царина* 'сіножать; пасовище', *грунь* 'невеликий пагорб, непокритий лісом', *зворина* 'ущелина, вузька долина між горами', *бердо* 'прірва, урвище; стрімкий схил гори', *облаз* 'стрімка скеля, круча', *прислоп* 'поляна між лісом', *бескид* 'недоступна, стрімка вершина', *плай* 'гірська стежка, дорога', *пішник* 'стежка': У нас усі цікаві – напустив значущість на простувате обличчя молодий сором'язливий голова села під самою *полониною* (с. 5); Зоддалік від курної дороги, від липких очей людських, під кучмастим наростом скелі, оточена поясом Ріки, мрійно лежала їх родова *царина* (с. 15); Вони пробралися через цвинтарний тернівник і піднялися на крутий *грунь*, порослий вовчою ягодою (с. 66); Велика жура пойняла того чоловіка. Всі побратими відлетіли в спасенне небо, а він залишився сидіти над прірвою і плакав, плакав. Аж доки сльози не наповнили цю *зворину*, а сам він закам'янів (с. 67); Тижнями никав майстер лісовими *облазами* й *бердами*... (с. 140); Бувало, десь у дальніх *прислопах* Матій віднаходив столітню гражду, аж сиву від віку (с. 140); Так ми дійшли до вирубаного в *бескиді* карниза (с. 157); Дрімали потривожені гори, лежали мертво пошрамовані *плаї*, стояли понуро дерева, очікуючи завтрашнього присуду (с. 191); Йшли ледве наміченою стежкою. Він придивлявся до неї з неприхованою тривоною – здогадувався, хто протоптав цей *пішник* (с. 259).

Водні географічні об'єкти заманіфестовані діалектними апелювативними назвами *кадуб* 'криничка', *чурило* 'джерело', *бурчак* 'струмок',

мочило ‘мокра місцина’, *буркут* ‘природна мінеральна вода’, *мочар* ‘заболочена місцевість’, *габа* ‘хвиля’, *поточина* ‘струмок’: Вони разом пили з лісових *кадубів* і разом спочивали (с. 7); Там, під вербою, норить слабеньке *чурило* (с. 122); Студені *бурчаки* з нутрощів гір, збігши в річище, нагрівалися насонценим камінням (с. 84); Увечері він ішов на зади, до джерельця з *буркутом*, що шемрало в моховинні і стікало іржавою ниткою в Ріку (с. 13); Вечорами в дальніх *мочарах* свайбували жаби (с. 47); Сюди Ріка не потикалася, а гнала навпростець *габи* на його випуклий берег (с. 151); Тут, біля обійстя старого, *поточина* ставала Рікою (с. 15).

Діалектизми *бутин* ‘лісорозробка, лісові роботи’, *тартак* ‘прилад для поздовжнього механічного розпилювання колод на дошки, бруси тощо’, *ризи* ‘жолоб з колод або дощок, по якому спускають згори зрубаний ліс’, *бервено* ‘колода’, *мингла* ‘складені колоди дерева, яке готують до сплаву’, *колотвиця* ‘частина колоди, поліно’, *дараба* ‘пліт, збитий з кругляків, який сплавають по річці’ репрезентують лісорозробну і лісосплавну діалекту лексику, використану в мові роману «Горнянин»: Це вже коли італійці, а відтак чехи завезли сюди пили й тартаки і дикий праліс, Божий ліс (так називав його дідо Микула) став промисловим *бутином*, вони теж почали рубати дерево, як і інші (с. 165); Старий знав усі лісові роботи. І всі вони були надсадними. І випалювання хащів, і корчування пнів, і розчищення просік, і стелення *риз* – дощатих корит для спуску стовбурів униз, і складання на берегах високих *минглів* із колод, щоб потім ув’язати їх у *дараби*-плоти і справляти в долишні посілости аж до Дунаю (с. 165); У досвітках, уже не лягаючи, взявся розпилювати другу половину *бервена* (с. 65); Так і другу *колотвицю* відпиляв, посуваючи гумовий пас, і третю, і четверту (с. 45); Дід звідти вивіз бабу в гори. Сплавляв туди *дараби* з лісом (с. 70).

Із-поміж діалектних назв знарядь праці та інструментів засвідчено номінації *литовка* ‘коса’, *гринджоли* ‘низькі вантажні сани для перевезення колод, дощок’, *мастершик* ‘інструменти’, *стусло* ‘ніж для очищення дерева від кори’, *васернас* ‘рівень’, *чекан* ‘кирка’, *бартка* ‘сокира’: Косив три дні по ряду, дрібно виклепуючи *литовку* (с. 14); Дишло підігнав під себе. Легкі яворові *гринджоли* аж просилися в сніжну колію (с. 268); Залізний *мастершик* звільняв від іржі і змащував... (с. 41); А *стусло*, *васернас* і мідний циркуль – батьків набуток, привезений з Колими, від німецьких полонених (с. 41); Старий таки дістав із Ріки свій *чекан* (с. 297); Не ложкою, а *барткою* себе годує, під голову часто кладе не подушку, а топорище (с. 139).

Із соматичної лексики вжито діалектизми *твар* ‘обличчя’, *гузиця* ‘задниця’, *косма* ‘пасмо волосся’: А ще – річкова вода, якою радо змивав *твар* упродовж дня (с. 7); Всі були десь у роботі, інакше натріскали б шибеника по *гузиці* (с. 98); // *образн.* Нищівні колочі промені просікали грозіві *косми*, підсвічували закамарки підлісся (с. 124).

Лексичними діалектизмами *босорканя* ‘відьма, чаклунка’, *вовкун* ‘вовкулак’, *нявка* ‘мавка’, *водянець* ‘злий дух, що живе в річках, озерах і приносить людям нещастя’, *немза* ‘приблудна істота’ засвідчена міфологічна діалектна лексика: А ворітницю забивав дерновищем і вербовим

кіллям, аби *босоркані* не сікалися обійстям (с. 277); Нехай я дикун і *вовкун* для людей, але ти мене розумієш... (с. 17); Вночі з вівканням, виттям і дикими окликами брали в оберт його царинку неспутані сили, бісилися *водяниці* і *нявки*, оживала лісова *немза*, стогнали в бердах опирі і сам Полісун рідкими вигуками протинав хаці (с. 130).

Ряд діалектизмів мають локативну семантику, позначають різні місцини, як наприклад, *зад* ‘задня частина обійстя’, *підбережана* ‘місцина під берегом’, *зарінок* ‘місце біля річки, устелене галькою’, *закрайок* ‘крайня частина якоїсь місцини’, *ровінь* ‘місце на рівнині’, *пасло* ‘пасовище’, *мок-ва* ‘волога місцина’: Увечері він йшов на *зади*, до джерельця з буркутом... (с. 13); А на третій день дійшов з кісьбою до *підбережини* (с. 14); На *зарінок* чорною плахтою лягло вороння – чей вода принесла якусь мершу? (с. 6); Цілим крем’янистим спадом, від *закрайка* букового праліса до урвища, збігали золотисті хвилі розкішного цвіту (с. 113); Тоді їй [церкві] знайшли нове місце, на *ровіні* (с. 246); Там, де ще шість років тому було *пасло*, бризнули осинові підліски з красноголовцями (с. 177); Деревя на *мокві* були вкохані, аж темні (с. 166).

Помітну групу лексичних діалектизмів у мові роману «Горянин» становлять слова з абстрактною семантикою, зокрема *тик* ‘тикання, встромляння’, *сороковина* ‘поминання за померлим на сороковий день після смерті’, *тижневина* ‘поминання за померлим через тиждень після смерті’ *присловиця* ‘прислів’я’, *направа* ‘ремонт, полагодження’, *позір* ‘погляд’, *важниця* ‘важлива річ’, *бавка* ‘забава, розвага’, *познак* ‘знак, прикмета’, *притичина* ‘пригода’, *марниця* ‘дрібниця, дурниця’, *гендель* ‘торгівля, комерція з метою наживи’, *тлума* ‘одурманення’, *злоги* ‘пологи’, *фанаберія* ‘витівка’, *фіглі* ‘жарти, кпини’, *гибіль* ‘велика кількість чого-небудь’, *погук* ‘поклик, сигнал, запрошення’: Перевесники, котрі ще топчуть ряст, давно навішують скла на ніс, а він ще нічого – нитку старій засилує з першого *тику* (с. 7); Свинга, переказувала йому в лікарні двоюрідна сестра, зарізали на поминки, на *тижневину* й *сороковину* по старій (с. 12); «Шкода значить розуму» – пробивалася крізь його тривожні гадки друга дідова *присловиця* (с. 42); Робота втомила і його, і знаряддя. Він відвів цей день для *направи*. Полагоджував, що міг, сам (с. 46); Одне гнітило *позір* – сірі більма вікон, позатикані сіном (с. 53); Смерть не менша *важниця*, ніж життя (с. 77); Перегодом той дурило утнув собі нову *бавку*: прив’язав до вільхи мотузок і, розхитавшись і обхопивши коліна руками, падав у воду бомбою (с. 99); Якась нежива птиця з вашого боку перелетіла через наш двір. Мені серце впало: що то за *познак* такий (с. 136); Почалося це після тої *притичини* з мотузкою, на якій кухарка хотіла розвісити випрані рушники (с. 188); Зате ріка відкручувала холодом. Дорогий час йшов на *марницю*, на зігрівання (с. 200); Так заробляв – вигадкою, хитрістю, *гендлем* (с. 238); Я в законі, – мимрив у хмільний *тлумі*. – Мені трудити запаadlo (с. 240); Гарячка недавніх *злогів*, – догадався старий (с. 260); Він уже звик до *фанаберії* старого (с. 269); Так самі себе підвеселили, бо робота без *фіглів*, як немащені крупы (с. 269); Дідо Микула знав цілу *гибіль* переказів і співанок про пана карпатських

легінів (с. 275); То коли мені прийти, отче? – Коли? Стягнемо матеріал, то дамо вам *погук* (с. 295).

Поодинокими діалектизмами заманіфестовані інші семантичні групи лексики, такі, як темпоральна (*марець* ‘березень’, *зимник* ‘зимовий місяць’), медична (*ревма* ‘ревматизм’), обрядова (*свайба* ‘весілля’), музична (*трумбета* ‘трембіта’), транспортна (*тягло* ‘транспортний засіб’) лексика: Прийшов *марець* і розбудив гірський світ, розстебнув гудзики на кожусі робочого чоловіка (с. 288); Перший сніг не тривкий, як перше кохання. Це ще місяць не *зимник*, а передзимник. Місяць, що «служиться і колесом, і полозом» (с. 266); Тимко казав, що він від *ревми* помічний (с. 67); Його скрипки водили гудаків із *свайби* на *свайбу*, з гостини на гостину (с. 139); Така трембіта (тут ще кажуть *трумбета*) вирізується з сухої «заснулої» молоді смеречини, що зросла на самій пліщці гори (с. 145); Кінь був сліпий, і то давно. Хіба дали б йому для такого простого перевозу добре *тягло*?! (с. 7).

Трапляються й окремі діалектні назви вогню (*ватра*), звірячого сліду (*набрід*), опудала бика (*чуперадло*), вівчарської палиці з закарлюкою (*герлига*), шумелиння (*шумола*), трубки (*рурка*), танцю (*увиванець*), розписаного орнаментом великоднього яйця (*писанка*), кладки через річку (*бер*), зірки (*звізда*), простолюду (*процава*), лозини, на яку нанизують пійману рибу через жабри (*кукан*), стовпа (*сулак*) та ін.: З вечорової *ватри* потягнуло димком, і око старого здригнулося й зволожилося (с. 62); Він називав звірячі сліди «*набродами*» і хмурився чи сміявся над ними, як над захоплюючим письмом (с. 256); Його підсліпувата хижа тепер нагадувала йому оте різницьке *чуперадло* (с. 53); Що я на правду хотів би – розколоти тобі дурний черепок, – Штень труснув вузлуватою *герлигою*, лакованою долонями (с. 28); Грали й співали на призьбі, закосиченій обарвленою *шумолою* з кукурудзяних качанів (с. 38); Водій, прискаливши око до скляної *рурки*, мірився до другого стрілу... (с. 259); Він чесно відробляв ром, танцював *увиванця*, метляв собою від одної до другої масної стіни (с. 226); // у порівн. Отець Дам’ян служив повільно, заокруглюючи кожне слово, наче *писанки* вирізав із дерева (с. 245); Не встиг перевести дух, як почув оклик з того берега. Листоноша Анна. Перейшов через *бер*, поклонився їй (с. 303); Вишивання велосся двома нитками – грубим швом і тонкою сіточкою, в яку лягали ряди хвильок, кривульок, зубців, плетінок, віночків, *звізд* і ромбів (с. 282); Хоча баба називала це [грибну юшку] «стравою для *процави*», себто для простолюду (с. 69); А монах під тяженьким *куканом*, легко закрокував вибоїстою дорогою (с. 211); Люди, що з відрами йшли вгору, не могли здогадатися, що то за *сулак* бовваніє (с. 149).

Серед діалектизмів, використаних у мові роману «Горянин», поширені не лише іменники, трапляються й дієслова – *банувати* ‘сумувати, тужити’, *загудити* ‘заграти’, *пукати* ‘стріляти’, *цубрити* ‘носити важку ношу по незручній дорозі’, *ціковбанити* ‘торочити’, *цірити* ‘шкірити’ та ін.: Та мій татуньо замолоду кликав маму, коли йому *банувалося* без неї в полонині (с.25); // у пісн. *Загуди* ми, гудачику, *загуди*, / Аби в мене, молодого, не боліли груди (с. 35); Коли я втікав від австріяків, від чужих «своїх» себто, до на правду своїх за духом і вірою сербів, за мною *пукали* з

доброго десятка цівок (с. 155); Старий «цубрив» каміння. Іншого слова тут не добереш. Так у горах називають роботу, коли і ноша важка, і дорога незручна (с. 164); Кажуть, грішно заздрити, – *ціковбанила* Одотя, – а я, вуйку, заздрю. Чи знаєте кому? (с. 172); Як там ваша Ріка, дядьку? Мокра. Я розумію, – *цірив* той рідкі зуби. – Як вона себе поводить? (с. 301).

Це і діалектні прикметники *каляний* ‘брудний, замащений’, *килавий* ‘хворий на грижу’, *рендешний* ‘чемний, слухняний’, *зухабний* ‘нахабний’, *кізій* ‘козачий’, *гойний* ‘значущий, важливий’: Чи зайшов [я] у твої води в *каляних* чоботах (с. 17); Кривий бубнар Сюсько крізь музику під’юджував їх: «Чи ми сюди прийшли горам густі? Чи ви *килаві*? Ану ноги в руки – дівку в оберт» (с. 29); Баба не проминала жодну прощу на Верховині, в Мараморощі і на Унграх. І брала з собою його «*рендешного*», як казали в її мадярських краях, онука. Себто – чемного, слухняного (с. 72); Оберігав, щоб не липнули до нього шерстинки і пил, здував тополиний пух, і головне – щоб лакомину з руки не вихопили ластівки, що в долині дуже *зухабні* (с. 76); Пиття старий підсолоджував жменькою сухих ягід. Заїдав тонкими скибками *кізього* сиру (с. 271); Інак ялівець не приживеться – дуже вередливе на пересадку дерево. Зате яке воно пожиточне і *гойне* для верховинця (с. 297).

Із діалектних прислівників назвемо *д’горі* ‘вгору’, *заживо* ‘живим’, *згори* ‘зверху’, *долі* ‘вниз’, *файно* ‘гарно’, *красно* ‘гарно’, *купно* ‘разом, вкупі’, *глітно* ‘тісно’, *горі* ‘вгору’, *наполи* ‘наполовину’ та ін.: Дорога бралася *д’горі* і *д’горі*, і за старим цвинтарем її ковтав ліс (с.7); Таким Петро ніколи не був *заживо*, хіба дівчаком (с.19); Тоді роби, що знаєш. А поки що *згори* я (с. 20); Свищи в листок трепети між долонями або пускай *долі* рікою біля косички (с. 25); Сіяла баба матіюлу, щоб йому там *файно* пахло вечорами (с. 78); І говорити *красно* не вмію (с. 37); Сама постановила, що молоді не відділяться хлібом, житимуть *купно* і двором, і столом (с. 38); З понеділка на пошті було *глітно*, як у млині (с. 47); А люди тяглися *горі* і випулювали очі в його бік (с. 80); Сніг падав *наполи* з листям (с. 266).

Засвідчені також окремі числівники (*кількоро* ‘кілька’) та частки (*чей, ачей* ‘може’, *айно* ‘так’, *най* ‘нехай’): Тоді за *кількоро* літ можна буде нам обсадити ялівцем цілу бережину (с. 298); На зарінок чорною плахтою лягло вороння – *чей* вода принесла якусь мершу? (с. 6); Продавчиня підкусила: «Ладитесь озимину сіяти на полонині?» – *Айно*, бо ведмеді не хочуть орати (с. 269).

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Мирослав Доцинець мову свого роману «Горянин» щедро пересипає діалектними лексичними одиницями. Письменник вживає лише діалектні слова і зовсім не послуговується іншорівневими діалектними величинами – фонетичними, морфологічними чи синтаксичними одиницями. Використані діалектизми поширені як у мові персонажів, так і в авторській мові. Лексичні діалектизми виконують важливі функції. Це передовсім функція художньої переконливості та етнографічної достовірності. Водночас лексичні діалектизми сприяють пізнанню матеріальної й духовної культури горян, а також стають чинником творення мовної експресії.

Детальний аналіз діалектної лексики роману «Горяннин» показує, що вона почерпнута зі східномарамороських говірок закарпатського говору. Ще І. Панькевич вважав, що погуцульщення Мараморощини відбулося вже в XVII – XVIII ст. і першим виділив анклав марамороської групи закарпатського говору з гуцульського говору [1, 276]. Саме цим пояснюється велика кількість з-поміж використаних у мові роману «Горяннин» діалектизмів мараморосько-гуцульських лексичних паралелей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горбач Олекса. Мармароська говірка й діалектний словник села Поляни над Русковою (Румунія). *Олекса Горбач. Історія мови. Діалектологія. Лексикологія. Зібрані статті*. VIII. Фотопередрук. Мюнхен, 1997. С. 276–376.

2. Грещук Василь, Грещук Валентина. Південно-західні діалекти в українській художній мові. Нарис : монографія. Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. 309 с.

3. Грещук Василь, Грещук Валентина. Діалектне слово в тексті та словнику : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ. 2015. 372 с.

4. Кобылянський Б. В. Діалект і літературна мова : монографія. Київ : Рад. школа, 1960. 276 с.

5. Петличний І. З. Лише діалект чи літературна мова й діалект? *Питання українського мовознавства*. Львів, 1962. Кн. 5. С. 130–140.

6. Станіславський М. Ф. Діалектне забарвлення мови Юрія Федьковича. *Питання історії і діалектології східнослов'янських мов [наукові записки Чернівецького державного університету : серія філологічних наук]*. Львів : Видавництво Львівського університету, 1961. Т. 42. Кн. II. С. 62–86.

REFERENCES

1. Gorbatsch, Oleksa. (1997) The Marmara dialect and the dialectal dictionary of the village of Polyany above Ruskova (Romania). *Oleksa Gorbach. History of language. Dialectology. Lexicology. Collected articles*. VIII. Photo reprint. Munich. P. 276–376 [in Ukrainian].

2. Greschuk, Vasyly, Greschuk, Valentina. (2010) Southwestern dialects in Ukrainian artistic language. Essay : Monograph. Ivano-Frankivsk : Publishing House of Vasyly Stefanyk Precarpathian National University. 309 p. [in Ukrainian].

3. Greschuk, Vasil, Greschuk, Valentine. (2015) Dialect word in text and dictionary : Monograph. Ivano-Frankivsk : City of NV. 372 p. [in Ukrainian].

4. Kobylansky, B. V. (1960) Dialect and Literary Language : Monograph. Kiev : Glad. school. 276 p. [in Ukrainian].

5. Petlichny, I. Z. (1962) Only dialect or literary language and dialect? *Issues of Ukrainian linguistics*. Lviv. Book. 5. P. 130–140 [in Ukrainian].

6. Stanislavsky, M. F. (1961) Dialectical coloring of Yuriy Fedkovich's language. *Issues in the history and dialectology of Eastern Slavic languages [scientific notes of Chernivtsi State University: a series of philological sciences]*. Lviv : Publisher of Lviv University, 1961. Vol. 42. Book. II. P. 62–86 [in Ukrainian].

DIALECT VOCABULARY IN «GORYANYN» NOVEL BY M. DOCHYNETS

Valentyna GRESHCHUK

*Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Director of the Institute of
Ukrainian Studies of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ukraine, Ivano-Frankivsk).*

E-mail: zavershok@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5702-6824

Researcher ID: AAE-8090-2019

The article analyzes the dialect vocabulary used in the novel «Goryanyyn» by M. Dochynets. The found dialectal words are classified according to thematic groups, the lexical meanings of dialecticisms are determined, representative groups of dialect vocabulary are outlined. Among the lexical dialecticisms of the novel, a large group of names of persons is distinguished on various grounds, in particular in relation to kinship and relationship, by the nature of their activity, by property and social status, by age, national, religious, geographical, intimate characteristics. In the same group, dialect vocative-evaluative names of persons and regional general names of children are described in the same group. A noticeable layer of the dialect vocabulary of the novel is a word for the designation of everyday realities. Names of clothes, names of food, names of things of domestic and economic purposes, names of designations of buildings, structures, fences or their parts or components are found and characterized from the household dialect vocabulary. The language of the novel also shows dialect names of animals, birds, reptiles, fish, plants, flowers, mushrooms. The location of events depicted in the novel is conditioned by the use of common names of geographical objects, in particular, relief and water objects. A number of dialectal words represent forestry and timber floating, mythological, locative, and abstract vocabulary. Separate dialecticisms belong to other semantic groups of vocabulary, such as temporal, medical, ceremonial, somatic, musical, transport vocabulary. In addition to the nouns which prevail in the novel, dialectal verbs, adjectives, adverbs, singular numerals, and particles are also common in the language of the novel. A characteristic feature of the use of dialectal units in the language of the novel «Goryanyyn» is that its author uses only dialectal words and does not use the non-dialect dialectal units at all - phonetic and grammatical ones. Lexical dialecticisms carry out important functions of artistic persuasiveness and ethnographic authenticity, as well as contribute to the knowledge of the material and spiritual culture of the highlanders and become a factor in the creation of linguistic expression. A detailed analysis of the dialectal vocabulary of the novel «Goryanyyn» shows that it is derived from the East Moravian dialects of Transcarpathian dialect.

Key words: *dialectal vocabulary, lexical dialecticisms, artistic language, M. Dochynets, the novel «Goryanin», Transcarpathian dialect, Maramoran dialects.*

Статтю подано до редколегії 3.09.2019.